

*Matti Mikkola*Lakimies
5/2024
s. 707–714

Kritiikkiä ja toisenlaista ajattelua

1. Aluksi

Aulis Aarnio oli sekä analyttisen lainopin että oikeusteoreettisen tutkimuksen johtava kehittäjä Suomessa 1970–1990-luvuilla. Hänen tutkijauransa osui aikaan, jolloin Suomi ja sen mukana myös suomalainen lainkäyttö olivat kansainvälistymässä. Maan korkeimmat oikeusasteet vahvistivat roolejaan ennakkoratkaisujen antajina ja samalla tuomarit joutuivat perustelevaan ratkaisunsa paitsi normin valinnan myös tosiasia-aineiston osalta. Myös asianajotoiminta otti harppauksen kohti länsieurooppalaisia käytäntöjä. Aarnio oli keskeinen henkilö tämän uuden oikeuskulttuurin rakentamisessa.

Tässä artikkelissa tarkastellaan aluksi Aarnion ajatuksia lainopista ja oikeusteoriasta, jotka kietoutuivat yhteen. Sen jälkeen tuodaan esiin neljän aikalaistutkijan hänen ajatuksiinsa kohdistamia kriittisiä kommentteja ja neljän tutkijan esittämiä vaihtoehtoisia ajatuksia.

2. Aarnio oikeustieteestä

Aarnio päätti jäähyväisluentonsa toteamalla, että lainoppi on tulkintaa. Hän asetti lainopin nimenomaiseksi tehtäväksi oikeudellisen kielen tulkinnan sen merkityssisällön selvittämiseksi, joka tapahtuisi analyttisin keinoin. Aarnion metodinen ohje maisteri- ja väitöskirjatutkimuksiaan aloitteleville oli selkeä:¹

- ”– – lainopin metodi on aina tulkinnallinen – –.”
- ”Tutkimuksen kohde on kielellinen, ja tuloksetkin tutkija esittää kielen avulla.”
- ”– – tästä seuraa, että lainopillinen tutkimus on sukua kaikille niille ihmistieteille, joiden tehtävänä on tulkita ihmistä ja hänen kieltään.”

* *Matti Mikkola*, OTT, professori emeritus, Helsingin yliopisto. Kirjoitus perustuu Aulis Aarnion muistoseminaarissa 7.5.2024 pidettyyn esitelmään.

1. Aulis Aarnio, Luentoja lainopillisen tutkimuksen teoriasta. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2011, s. 58.

Tulkinnan asettaminen lainopin johtotehtäväksi vaikutti myös Aarnion käsityksiin oikeuden teoreettisesta tarkastelusta ja oikeustieteen suhteesta muihin tieteisiin. Lakia tulkitsevasta tutkijasta ja ratkaisua pohtivasta tuomarista tuli Aarnion oikeusteorian päähenkilöitä.

Aarnio kytki oikeustieteen ennen kaikkea humanistisiin tieteisiin. Tulkinnan ja ratkaisutoiminnan ohella hänen teoreettinen mielenkiintonsa kohdistui ratkaisujen perustelemiseen ja argumentaatioon ja siten myös oikeuslähteiden ryhmittelyyn ja luokitteluun niiden painoarvon mukaisesti. Muiden modernistien tavoin hän pohti myös tulkintojen totuutta, perusteiden koherenttiutta ja ratkaisun saavuttamaa hyväksyntää ajattelussa tai reaalisessa juristiauditoriossa.

Aarnio sai arvostusta niin lainoppineena kuin oikeusteoreetikonakin, mutta häntä myös kritisoitiin. Häntä lähellä olleet saattoivat kysyä, ymmärsikö Aarnio lopultakaan oikein G. H. von Wrightin sanoman normilauseen ja normin olemuksesta ja ottiko Aarnion oppi oikeuslähteistä riittävällä tavoin huomioon yhteiskunnan ja lainkäytön muutoksen.

Toisin ajattelijat puolestaan pitivät Aarnion käsityksiä liian rajoittuneina, koska lainopista puuttui oikeuden systematiikan tarkastelu ja koska teoriasta puuttui yhteiskunnallinen konteksti.

3. Kritiikkiä

3.1. Oikeusfilosofiset lähtökohdat

Rauno Halttunen kritisoi Aarnion pohdintoja siitä, milloin tutkijan esittämä tulkinta normilauseen sisällöstä on tosi tai epätosi. Halttusen mukaan tulkinta on vasta propositio normilauseen tulkinnasta, ehdotelma asiantiloista, joiden vallitessa normia tulee soveltaa. Tulkinnan lopputulos ei vielä sinänsä ole tosi tai epätosi, vaan sen toteaminen edellyttää, että normia myös sovelletaan. Se taasen voidaan todeta vasta jälkikäteen.

Tässä Halttunen tukeutui von Wrightin ajatuksiin ja päätyi siihen, että useat suomalaiset oikeusfilosofit, Aarnio mukaan lukien, ovat ymmärtäneet väärin von Wrightin ajatuksen normin totuusarvosta.

Samoin perustein Halttunen kritisoi myös Aarnion käsitystä siitä, että tuomari saattaisi ratkaisullaan luoda uuden normin, joka olisi Aarnion esittämällä tavalla tarkoitettu yleisesti sovellettavaksi tuomionormiksi eteen tulevissa vastavissa tilanteissa.² Tällöinkään kysymys ei Halttusen mukaan ole enemmästä kuin

2. Aarnio 2011, s. 76.

niiden asiantilojen tulkinnasta, joiden vallitessa normia sovelletaan, ei normin tulkinnasta eikä uuden normin asettamisesta.³

Pääosa Aarnion ajattelun sisäisestä kritiikistä kohdistui hänen argumentaatioteoriaansa ja etenkin oikeuslähdeoppiin.

Raimo Siltala nosti esiin oikeuslähdeopin dynaamisuuden. Hänen mukaansa oikeuskäytäntö ja muu oikeudellinen toiminta antavat oikeudelle sen sisällön. ”Dynaaminen oikeuskäsitys määrittää keskeisesti myös kansallisten prejudikaattien, tavanomaisen oikeuden, lainopillisessa oikeuskirjallisuudessa esitettyjen oikeudellisten tulkintasuositusten ja reaalisten argumenttien eli tulkinnan yhteiskunnallisten vaikutusten merkitystä tuomarin ja muun lainsoveltajan ratkaisuharkinnassa.”⁴

Juha Karhu hyväksyi Aarnion kolmiportaisen oikeuslähteiden luokittelun vahvasti velvoittaviin, heikosti velvoittaviin ja sallittuihin lähteisiin mutta lisäsi mukaan uusia lähteitä. Karhun mukaan vahvasti velvoittaviin oikeuslähteisiin kuuluvat myös a) perus- ja ihmisoikeudet, b) käytäntöön liittyvät reaaliset näkökohdat ja c) kulloisestakin yhteiskunnallisesta kontekstista nouseva asian luonto. Heikosti velvoittaviin lähteisiin hän lisäsi eri tahojen oikeudellisen kokemuksen, johon hän katsoo kuuluvan tuomarien ammatillisen käytännön (*juridicum*), asianomaiskokemuksen ja kansalaisten oikeusvakaumuksen. Karhun oikeuslähdeoppi luonnehtii tilannetta, kuten Karhu itse asian ilmaisee, seuraavasti: ” – vain ensikatsomalla (prima facie). Kun oikeudellinen harkinta etenee, myös oikeuslähdeopin kuvio muuttuu.”⁵

3.2. Ajan yhteiskunnalliset vaatimukset

Jussi Syrjäsen kritiikki kytki oikeusteorian entistä selvemmin muun yhteiskunnan huomioon ottamiseen. Hänen lähtökohtanaan oli, että oikeudellisten ja yhteiskunnallisten vaatimusten tulisi olla paremmin tasapainossa tavalla, jossa oikeuslähteiden painoarvo vaihtelee. Aarniosta poiketen Syrjänen nosti esiin oikeuteen vaikuttavia ulkoisia tekijöitä, kuten arvot, moraalin ja yhteiskunnalliset tavoitteet.⁶ Hänen mukaansa ne ovat kaikki oleellisia oikeuslähteitä, joihin hän lisäsi myös oikeustieteen. Myös reaaliset argumentit ja oikeudenmukaisuus ovat oikeuslähteitä. Kaiken kaikkiaan oikeuslähdeoppi on Syrjäsen mukaan ” – ohjeistusta siitä, miten yhteiskunnalliset ja oikeudelliset näkemykset kombinoidaan.”⁷ Oikeudellinen ratkaisu määrittäyty hänen mukaansa suhteessa oikeudel-

3. Rauno Halttunen, Jäähvyäisluentoni (julkaisematon), Lapin yliopisto 28.3.2014.

4. Raimo Siltala, Oikeudellinen tulkintateoria. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2004, s. 380.

5. Juha Karhu, Oikeudellinen kokemus oikeuslähteenä. Lakimies 8–9/2019, s. 1073.

6. Jussi Syrjänen, Oikeudellisen ratkaisun perusteista. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2008, s. 17, 207.

7. Syrjänen 2008, s. 168, 173, 179–180, 197.

lisiin ja yhteiskunnallisiin vaatimuksiin, missä keskeistä on tehtyjen ratkaisujen oikeudellinen kestävyys ja niiden oikeudenmukaisuus.⁸

Syrjänen ehdotti väitöskirjassaan, että luovuttaisiin kokonaan oikeuden luomisen ja soveltamisen jyrkästä erosta.⁹ Hän näki kaiken oikeudellisen – niin lakien synnyn kuin ratkaisutoiminnan – oikeuden reproduktiona, jossa normien lisäksi uusiutumisen kohteina ovat myös oikeudelliset käsitteet ja periaatteet (yleiset opit), käsitykset oikeudesta ja kaikki se, mitä hän kutsui oikeuden ammatilliseksi kulttuuriksi. Näin Syrjänen itse asian esitti:

”Reproduktioprosessissa ratkaisutoimintaan kohdistuvat vaatimukset reprodusoituvat (pysyvät, muuttuvat, heikkenevät, vahvistuvat) ja samalla reprodusoituu näiden vaatimusten keskinäiset painoarvot oikeudellisten ratkaisujen kannalta. Tämä koskee kaikkia ratkaisuperusteita, niin esimerkiksi yleisiä oppeja kuin myös yksittäisten oikeuslähteiden relevanssia ja keskinäistä painoarvoakin.

Lainsäädäntöaktit, tuomioistuinratkaisut ja oikeustieteen tutkimukset muodostavat merkittävän osan oikeudellisiin ratkaisuihin vaikuttavista oikeudellisten aktualisointien verkostosta. Tässä vuorovaikutusten verkostossa syntyy ja muuttuu muun muassa oikeuslähteoppi, oikeuden yleiset opit, tulkintaperiaatteet, siis se mitä yleisesti kutsutaan oikeuden rationaliteetiksi.”¹⁰

Jokainen näistä kriitikoista laajensi käsitystä oikeudesta ja auttoi myös omaksumaan kielellistä tulkintaa täydentäviä tai sille vaihtoehtoisia tutkimusmenetelmiä. Halttunen ja Siltala tasoittivat tietä realistiseen lainopilliseen ja empiriseen tutkimukseen. Karhu ja Syrjänen puolestaan johdattivat liittämään lainopilliseen tutkimukseen myös oikeuden ulkopuolisia tekijöitä ja tutkimaan oikeutta kontekstuaalisesti.

4. Toisenlaista ajattelua

4.1. Yhteiskunta, arvot ja oikeus

Useat Aarnion aikalaiset ajattelivat oikeudesta, lainopista ja oikeuden teoriasta toisin. Tulkinnan ja ratkaisutoiminnan metatason tarkastelun sijasta pääpaino saatettiin asettaa arvoille ja oikeuden yhteiskunnalliselle sidonnaisuudelle (Eriks-

8. Syrjänen 2008, s. 256, 217.

9. Syrjänen 2008, s. 233.

10. Syrjänen 2008, s. 241.

son), oikeuden yleisille opeille (Tuori) tai konstruktivisille ja kontekstuaalisille tekijöille oikeuden ja sen muutoksen selityspäätöksinä (Ylikangas, Kekkonen). Samalla oikeustieteen suhde muihin tieteesiin määriteltiin uudella tavoin.

Aarnion aikalaisista Lars D. Eriksson oli hänen painavin kriitikonsa ja toisin ajattelija. Käänteentekevät kirjoituksensa oikeuden yhteiskunnallisesta sidonnaisuudesta ja vaihtoehtoisesta lainopista Eriksson julkaisi ensin JFT:ssä (1976)¹¹ sitten Oikeus-lehdessä (1977) ja lopulta väitöskirjassaan (1980).¹² Niissä hän tarkasteli oikeutta, sen arvosidonnaisuutta ja rationaalisuuden muutosta osana yhteiskunnallista muutosta, avasi mahdollisuuden vaihtoehtoiselle lainopille ja asetti oikeustieteelliselle tutkimukselle Aarniota laveamman tehtävän.

Erikssonin esittämän vaihtoehtoisen lainopin yhtenä lähtökohtana oli havainto, että tutkijat ja lainkäyttäjät peittävät tulkintojensa ja ratkaisujensa arvot ja arvostukset. Vaihtoehtona hän tarjosi avoimuutta ja esitti, että oikeudellisessa tutkimuksessa ja ratkaisutoiminnassa lähtökohdaksi asetettaisiin vaihtoehtoiset arvot, mikä saattaa johtaa eri lopputuloksiin. Erikssonin mukaan oikeuden ulko-oikeudelliset tekijät vaikuttavat oikeuteen tämän voimatta sitä estää.

Eriksson ei yhtynyt Aarnion käsitykseen tulkinnan asemasta lainopillisen tutkimuksen keskiössä. Normilauseiden alustavat tulkinnat, jotka perustuvat tutkimusaineiston analyysiin ja annettuihin yleisiin oppeihin, ovat teoreettisuuteen pyrkivälle tutkijalle Erikssonin ilmaisua käyttäen vasta ”prototieteellistä” tutkimusmateriaalia ja ennakkotietoa. Hän piti riittämättömänä perinteisen lainopin tapaa analysoida oikeusnormien sisältöä, systematisoida niitä ja muodostaa niistä looginen johdonmukainen kokonaisuus ilman syvällisempää yhteiskunnallista tarkastelua.

Eriksson kyseenalaisti ilman yhteiskunnallista analyysia saavutetut tulkintalainopilliset (protovetenskapliga) johtopäätökset ja nosti oikeudellisen tutkimuksen ensisijaisiksi kohteiksi teorit, doktriinit ja käsitykset oikeudesta, mikä tapahtuu kyseenalaistamalla ja asettamalla alustavat tulkinnat kriittisen tarkastelun kohteeksi:

”En uttömmande samhällsvetenskaplig förklaring är alltså en sådan som a) förklarar vilka generativa mekanismer som döljer sig bakom ytfenomenen, b) förklarar i vilka avseenden gällande teorier och föreställningar varit falska samt slutligen c) förklarar varför dessa föreställningar varit nödvändiga.

Den (rättsvetenskapen) måste i stället ta itu med att förklara, vilka de generella mekanismer, vilka de reella förhållanden, strukturen och krafter är, som ligger till grund för rättsförhållandena. Dessa mekanismer befinner sig utanför rättssystemet. Den bör även förklara i vilka avseenden gällande rättsliga teorier, doktriner, uppfattningar och föreställningar är falska och förklara varför de har omfattats. Sedd i detta perspektiv

11. Lars D. Eriksson, Om rättens samhälleliga förankring. JFT 1–2/1976.

12. Lars D. Eriksson, Marxistisk teori och rättsvetenskap. Juridica 1980.

blir det rättsvetenskapens uppgift att a) undersöka hur rättsförhållandena är förankrade i samhälleliga reella förhållanden samt att b) hur gällande rättsliga teorier och föreställningar ger en förvanskad bild av de verkliga förhållandena och varför de det gör. Rättsvetenskapens uppgift blir rättskritisk. – Rättsvetenskapen bör såväl peka ut de determinationsförhållanden mellan samhälle och rätt som existerar och avslöja de falska föreställningar som omgärdar rätten.”¹³

4.2. Yleiset opit

Yhteiskunnallisten tekijöiden ohella Aarnion suhde oikeuden yleisten oppien kehittämiseen oli etäinen. Hän kylläkin määrittäi oikeustieteellisille tutkimuksille tulkinnan ohella myös toisen tehtävän, systematisoinnin, mutta ei asettanut sitä Kaarlo Tuorin tavoin lainopillisen tutkimuksen keskiöön vaan antoi sille ainoastaan toissijaisen tehtävän. Tämä saattoi johtua 1960-lukulaisen, analyttisesti orientoituneen Aarnion kriittisestä suhteutumisesta käsiteläinoppiin.

Jokainen Aarnion perintö- ja testamenttioikeuden luentoja seurannut muistaa hänen kritiikkinsä käsiteläinoppia, etenkin käsitteistä johtamista kohtaan. Martti Rautiala sai niillä luennoilla huutia juuri käsitteistä johtamisesta. Käsitteiden merkityksen Aarnio rajasi lähinnä oikeudellista ymmärrystä palvelemaan rooliin: ” – jotta saataisiin parempi yleiskatsauksellisuus oikeudelliseen sääntelyyn, tuotettaisiin ajatusekonomisesti käytökelpoisempaa käsitteistöä ja lisäksi sellaista, joka mahdollistaa riittävän tarkkuuden oikeudellisten sääntelyitten ja sitä kautta oikeudellisten ongelmien tunnistamiseen.”¹⁴

Kaarlo Tuori nimesi tulkintaan keskittyvän lainopin sattuvasti tulkintalainopiksi. Hän ei pitänyt tulkintaa lainopillisen tutkimuksen ensisijaisena tehtävänä. Sen sijaan hän nosti oikeuden yleiset opit, etenkin oikeudelliset käsitteet ja yleiset oikeusperiaatteet, tutkimuksen keskiöön. Niihin kohdistuvan tutkimuksen hän nimesi teoreettiseksi lainopiksi:¹⁵ ”Kun tulkintalainoppi muotoilee tyyppitettyjen tosiseikastojen kuvauksiaan, se tukeutuu oikeuskulttuurin tasolle suuntautuviin oikeustieteen lohkoihin, toisin sanoen teoreettiseen lainoppiin ja oikeusteoriaan.”¹⁶

Tuori otsikoi tutkimuksellisen suuntauksensa kriittiseksi oikeuspositivismiksi. Siinä kriittisyys edustaa akateemista asennetta haastaa olemassa olevat käsitteet ja periaatteet. Positivistisuutta ilmentää muun muassa se, että yhteiskunnalliset tekijät heijastuvat oikeuteen instituutioiden ja niiden edustajien kautta, joiksi Tuori nimesi lainsäätäjän, tuomarin ja tutkijan.

13. Eriksson 1980, s. 74–75.

14. Aulis Aarnio, Oikeutta etsimässä. Alma Talent 2014, s. 235.

15. Kaarlo Tuori, Kriittinen oikeuspositivismi. WSOY 2000, s. 303.

16. Tuori 2000, s. 322.

4.3. Kontekstuaalisuus

Heikki Ylikangas avasi metodisen polun oikeuden kontekstuaaliseen tutkimukseen Oikeus-lehdessä vuonna 1977 julkaistulla artikkelillaan Oikeushistorian lähteistä.¹⁷ Sen mukaan oikeushistoriallisen tutkimuksen kohteena ovat 1) säädökset, 2) niiden toimivuus (empiria), 3) aatehistoriallinen tausta ja 4) yhteiskunnan rakenteelliset tekijät. Kielellisen ymmärryksen lisäksi säädöksiä tuli tarkastella tapauskäytäntöinä ja niiden aatteellista taustaa ja reaalimaailman taustaa vasten. Ylikangas tarjosi juristitutkijoille metodologisen paluun kontekstuaaliseen tutkimukseen, jota lainoppineina olivat aikaisemmin edustaneet muun muassa Mathias Calonius siviilioikeuden luennoillaan (1790–1800)¹⁸, K. J. Ståhlberg väitöskirjallaan (1893)¹⁹ ja R. A. Wrede teoksellaan Suomen oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksestä (1921)²⁰.

Jukka Kekkonen jatkoi oikeushistorian metodologian kehittämistä teoksellaan *Mitä on kontekstuaalinen oikeushistoria* (2013)²¹. Hänen oikeustieteellinen koulutustaustansa sai hänet nostamaan säädösten toiminnallisen, aatteellisen ja rakenteellisen tarkastelun rinnalle myös 5) tulkintoja ja ratkaisuja tuottavat instituutiot, 6) normien systeemiyhteydet käsitteineen ja periaatteineen, 7) oikeuskulttuuriset muutokset ja 8) juristiprofession muuttumisen.²²

5. Oikeus ihmistieteenä

Aarniolaisen lainopin ja oikeusteorian vahvuudet olivat analyttisyydessä ja argumentaation kehittämässä. Niiden varassa Aarnio rakensi siltaa oikeustieteen ja humanististen tieteiden välille. Oikeuden ja yhteiskunnan vuorovaikutuksen ja oikeuden systemaattisen, reaalisen ja empiirisen tarkastelun hän jätti muille aikalaisilleen. Tähän kriitikot vastasivat kehittämällä edelleen hänen oikeusfilosofisia ja oikeusteoreettisia ajatuksiaan, ja toisin ajattelijat laajensivat lainopillisen

17. Heikki Ylikangas, Oikeushistorian lähteistä. *Oikeus* 1/1977.

18. Calonius Mathias, Luentoja siviilioikeudesta, toim. Urpo Kangas – Pekka Timonen. WSOY 1998. Caloniuksen latinankieliset luennot siviilioikeudesta julkaistiin ensi kerran vuonna 1908. Edwin Linkomies käänsi ne suomeksi sotasyllisyytuomiota kärsiessään, ja ne julkaistiin suomeksi ensimmäisen kerran vuonna 1946 ja toistamiseen vuonna 1998.

19. K. J. Ståhlberg, *Irtolaisuus Suomen lain mukaan*. 1893.

20. R. A. Wrede, *Suomen oikeus- ja yhteiskuntajärjestys I ja II*. 1921.

21. Jukka Kekkonen, *Mitä on kontekstuaalinen oikeushistoria*. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2013.

22. Kekkonen 2013.

tarkastelun myös oikeuden systematiikan kehittämiseen ja yhteiskunnallisten vaatimusten huomioon ottamiseen.

Kuvio 1. Oikeustiede osana ihmistieteitä.

Kriitikoiden ja toisinajattelijoiden mukana myös kuva oikeustieteestä täydentyi. Tulkintalainoppi sai rinnalleen kiinnostuksen oikeuden yleisiin oppeihin (teoreettiseen lainoppiin). Oikeuden yleistieteissä oikeussosiologia, oikeushistoria ja oikeusvertailu saivat niille kuuluvan paikkansa oikeusfilosofian, -teorian ja -lingvistiikan rinnalla, ja niiden kautta oikeustiede kytkeytyi takaisin muihin yhteiskuntatieteisiin.